

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ВУГЛЕДОБУВНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГАЛУЗІ

У статті охарактеризовано сучасний стан та умови роботи українських вугледобувних підприємств державної форми власності. Проаналізовано роль держави як регулятора вугільного ринку України. Визначено причини дисбалансу у вугільній галузі та окреслено першочергові завдання та умови її ефективного розвитку.

The article outlines the current status and working conditions of state-owned coal mining companies. The role of the state as a regulator of Ukraine's coal market is analyzed. The causes of imbalance in the coal industry are determined and the priorities and conditions of its effective development are outlined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Існуюча система державної підтримки галузі, як правило, не йде їй на користь, оскільки ані виробники, ані споживачі вугільної продукції не зацікавлені в створенні ринкових відносин при впевненості в готовності держави компенсувати виробничі витрати. Таким чином, вугледобувні підприємства втрачають стимул для підвищення ефективності діяльності. Крім того, скасування державної підтримки вітчизняних підприємств вугільної галузі сьогодні може призвести до банкрутства більшості з них, що загрожує катастрофічними економічними, соціальними та екологічними наслідками.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Безпосередньо розв'язанням питань виходу вугільної галузі з кризи і підвищення ефективності її роботи займалися О. Амоша, Б. Біренберг, І. Булеєв, Є. Зубовський, М. Іванов, В. Мірошник, Ф. Поклонський, С. Поважний, Б. Райхель, В. Саллі, Л. Стариченко, М. Сургай, А. Чугаєв, С. Янко, Ю. Яценко та ін. В дослідженнях вчених-економістів України був розроблений механізм кількісної оцінки стану кожної шахти з погляду сприйнятливості до інвестицій, тобто інвестиційної привабливості [1, с.1–68]. Різниця між максимальним і мінімальним значенням пропускної здатності ланок представляє той резерв, який має у розпорядженні шахта в даний момент і який при визначених витратах може бути затребуваний. Невиправдане резервування – основна причина низької ефективності роботи шахт.

На підставі наявних результатів досліджень можна сформулювати загальну схему економічного механізму функціонування підприємства вугільної галузі, однією зі складових якої є підсистема бюджетного дотування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в сучасних умовах поряд з вивченням окремих аспектів роботи галузі особливої актуальності набуває проблема управління підприємствами галузі в умовах її трансформації та переходу на бездотаційне функціонування.

За даними експертів Світового банку [2, с.55–220] в Україні має місце непрозоре асигнування в галузь значних обсягів державних коштів та відсутній системний підхід до розподілу субсидій, отже, серед різних груп та окремих одержувачів субсидій спостерігається тенденція до політичного лобіювання з метою збільшення їх обсягів.

Постановка завдання. Фахівці визначають, що для збереження шахтного фонду України революційних рішень не потрібно. Нове будівництво безнадійно відкладене та може принести плоди тільки у віддаленому майбутньому. Сьогодні потрібна виваженість, насамперед, при оцінці того, що має галузь. Необхідно визначити об'єкти вкладення коштів, щоб була можливість їх освоїти, а не розтратити. Подорожчання такого енергоносія, як газ неминуче. А отже – тільки дбайливий і виважений підхід до вугільної галузі дозволить

зберегти енергетичну безпеку нашої країни. Отже, стаття присвячена дослідженню проблем управління вугледобувними підприємствами та визначенню напрямів їх трансформації до бездотаційного функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки обсяг субсидій є постійно недостатнім, щоб задовольнити попит на них, спостерігається постійний дефіцит обсягів наданого фінансування, який характеризується «спіралеподібним» зниженням і ставить під сумнів можливість виживання галузі у довгостроковій перспективі. Довготривала криза, що продовжується у вітчизняній вугільній галузі, демонструє неефективність використання великих обсягів субсидій для вирішення основних галузевих проблем.

Вугільна галузь є традиційно збитковою і дисбаланс у галузі з кожним роком збільшується, що викликано такими факторами:

- постійний ріст цін на матеріали та обладнання;
- збільшення тарифу на електроенергію при постійному збільшенні підприємствами Мінерговугілля обсягів споживання електроенергії;
- постійне зростання заробітної плати у зв'язку з підвищенням рівня мінімальної заробітної плати та ін.

Збитки від випуску товарної продукції за 2012 рік склали 2,7 млрд. грн., що більше ніж в 2011 році на 0,9 млрд. грн. Лише 21% державних вугледобувних підприємств на сьогодні вважаються фінансово збалансованими. Тільки 15 шахт (менше 15%) держсектора отримали прибуток від продажу власної продукції, а інші цілком залежать від розміру отриманої дотації. На 30 шахтах виручкою від продажу вугільної продукції покривалось менше третини витрат.

Одним із найважливіших факторів майбутнього розвитку вугільного ринку є особливості державної політики щодо нього. Урядова концепція розвитку вугільної галузі України на першому етапі (2006–2010 рр.) передбачала комплексне вирішення проблеми розвитку шахтного фонду шляхом його відтворення на сучасній технічній і технологічній основі та подальшого роздержавлення. До 2010 року обсяг видобутку вугілля передбачалось збільшити до 90,9 млн. т на рік, а виробничі потужності – до 105,8 млн. т на рік. Для цього було заплановано ввести в експлуатацію виробничі потужності обсягом 17 млн. т за рахунок завершення будівництва другої черги на трьох шахтах, а також реконструкції діючих вугледобувних підприємств. Це дозволило б задовольнити потреби національної економіки в енергетичному вугіллі за рахунок власного видобутку, у результаті чого передбачалось, що обсяг експорту енергетичного вугілля поступово зменшиться до 5 млн. тонн.

На другому етапі (2011–2015 рр.) передбачалось збільшення обсягу вугледобутку до 96,5 млн. т, а виробничих потужностей – до 112,2 млн. т на рік. Для цього необхідно було ввести в експлуатацію виробничі потужності обсягом 8,8 млн. т за рахунок завершення будівництва трьох нових шахт, що були закладені до 2001 року, і продовжувати реконструкції діючих вугледобувних підприємств. З метою підтримки позитивної динаміки розвитку виробничих потужностей необхідно з 2011 року здійснити закладку чотирьох нових шахт.

На третьому етапі (2016–2030 рр.) з урахуванням позитивної динаміки попереднього десятиліття як в економіці держави в цілому, так і у вугільній промисловості зокрема, обсяг видобутку вугілля повинен збільшитися в 2030 році до 112 млн. т на рік. Обсяг виробничих потужностей на кінець прогнозованого періоду повинен зрости до 124,4 млн. т на рік при коефіцієнті їх використання 90%.

Однак заплановане у Стратегії зростання обсягів видобутку, як і будівництво нових шахт та реконструкція діючих, залишилось тільки в планах. Причиною цього є й об'єктивні фактори у вигляді кризових явищ, відсутності достатнього бюджетного фінансування, низки серйозних аварій на великих шахтах тощо. Не зважаючи на це, в умовах подорожчання нафти та газу, вугільна промисловість залишається стратегічною галуззю в Україні, і її розвиток є пріоритетним напрямом державної політики. Але, за вказаних вище причин та недосконалої нормативно-правової бази вона здійснюється непослідовно, а в деяких випадках, навіть суперечливо. Унаслідок невірної державної, регіональної та галузевої політики в минулі

роки не було створено сприятливих умов для відродження вугільної промисловості.

Тому вихід із кризи і розвиток галузі можливі тільки за умови реалізації єдиної, цілеспрямованої, скоординованої політики, що базується на поглибленому вивченні та використанні власних можливостей, а також досвіді країн, що вирішували аналогічні питання на різних етапах свого розвитку. Для стабілізації роботи підприємств галузі та нарощування вуглевидобування в Україні необхідно комплексне вирішення проблеми розвитку і вдосконалення структури шахтного фонду на сучасній техніко-технологічній основі, а також відтворення шахтобудівного комплексу з його подальшим роздержавленням.

Першочерговим завданням розвитку вугільної промисловості залишається компенсація потужностей, що вибувають, за рахунок завершення вже початого будівництва та реконструкції низки підприємств, закриття нерентабельних шахт, які вичерпали промислові запаси. Залишається зловідомою політика цін на вугілля та вугільну продукцію. Все це дозволить дещо сповільнити спад виробництва, а згодом, і стабілізувати видобуток вугілля та створити передумови для його зростання.

Наприкінці 2011 р. розвернувся прогнозований процес залучення приватних інвестицій у державний сектор вугільної галузі – Міністерство енергетики та вугільної промисловості України оголосило конкурс з передачі в концесію на 49 років цілісних майнових комплексів ДП «Ровенькіантрацит» (оцінений в 2,5 млрд. грн.) і «Свердловантрацит» (1,7 млрд. грн.). Варто зазначити, що конкурсна комісія виставила жорсткі критерії відбору: підтримка рівня видобутку вугілля, збільшення видобутку, збереження чисельності трудового колективу, соціальні гарантії. Це цілком зрозуміло, оскільки фінансове становище вугільної галузі досить напружене, річний бюджет складає близько 10 млрд. грн., із яких 70% спрямовуються на зарплату шахтарям, а на відтворення активної частини основних фондів коштів практично не залишається. Доречно нагадати, що як тільки ДП «Ровенькіантрацит» і «Свердловантрацит» у рамках пілотного проекту отримали в 2010 р. від компанії «ДТЕК» 560 млн. грн., загальний обсяг видобутку антрациту на цих підприємствах збільшився до 12,4 млн. т. Крім проведення виробок для своєчасної підготовки лав і будівництва нових горизонтів заплановано до 2016 року купити нову продуктивну техніку (комбайни прохідницькі, породонавантажувальні машини, бурильні установки, тощо) [3, с.1–68].

Важливим аспектом державної політики щодо вугільної галузі є закриття глибоко збиткових вугільних шахт. З 1991 р. до 2013 р. виведено з експлуатації 130 шахт і 6 розрізів загальною виробничою потужністю 35,3 млн. тонн вугілля на рік.

Відповідно до рішень Кабінету Міністрів України бюджетні кошти, передбачені на реструктуризацію вугільної та торфодобувної промисловості, спрямовувались на виконання робіт з ліквідації підприємств (фізичне закриття шахт, екологічні заходи, подолання наслідків ліквідації, виконання проектних робіт, пом'якшення соціально-економічних наслідків). У 2013 році завершено ліквідаційні роботи у повному обсязі тільки на 12 гірничих підприємствах (наразі оформлюються акти державної комісії).

Стратегічні показники сталого розвитку вугільної промисловості України на сьогодні сформовані національною Енергетичною стратегією на період до 2030 р, що вже на даний час набула певної критики. Основні напрямки держпідтримки вугільних шахт та структура шахтного фонду, передбачені стратегією, представлені на рис. 1–3 [4].

Залишились недофінансованими: розробка державних науково-технічних програм з екологічної безпеки об'єктів вугільної промисловості; гірничо-рятувальні заходи на вугледобувних підприємствах; заходи з передачі об'єктів соціальної інфраструктури, що перебувають на балансі вугледобувних підприємств.

Водночас Верховною Радою України на засіданні 14 листопада 2006 р. було прийнято проект ухвали про інформацію Кабінету Міністрів «Розвиток вугільної галузі України та впровадження енергозберігаючої моделі економіки – шлях до набуття енергетичної незалежності», що свідчить про зміну деяких стратегічних орієнтирів. Не варто відкидати й

того факту, що на даний час більшість (близько 90%) вуглевидобувних підприємств знаходиться під контролем держави [5, с.4–8].

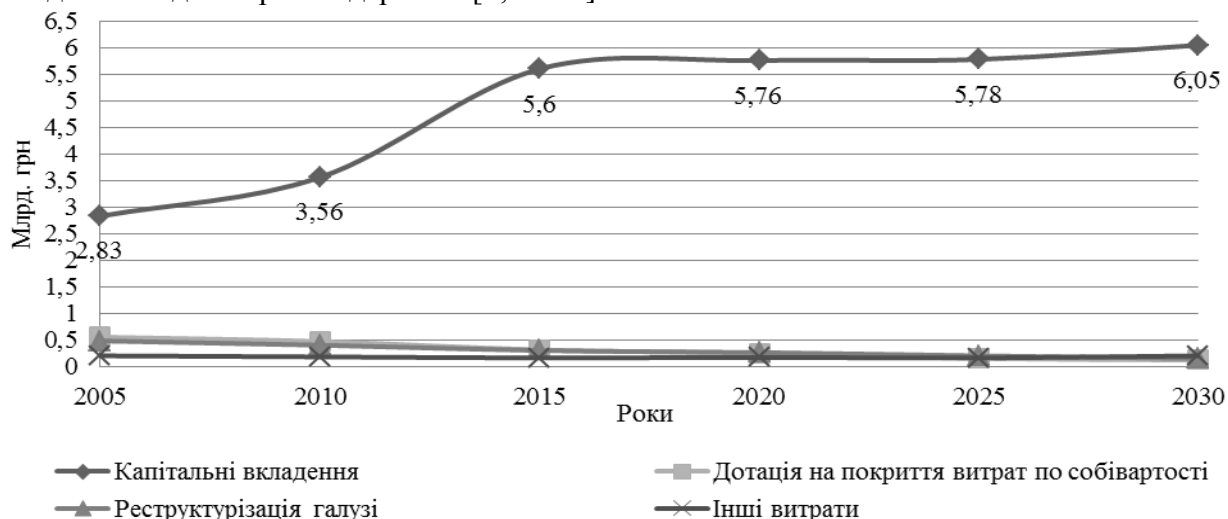

Рис. 1. Обсяги фінансування шахтного фонду

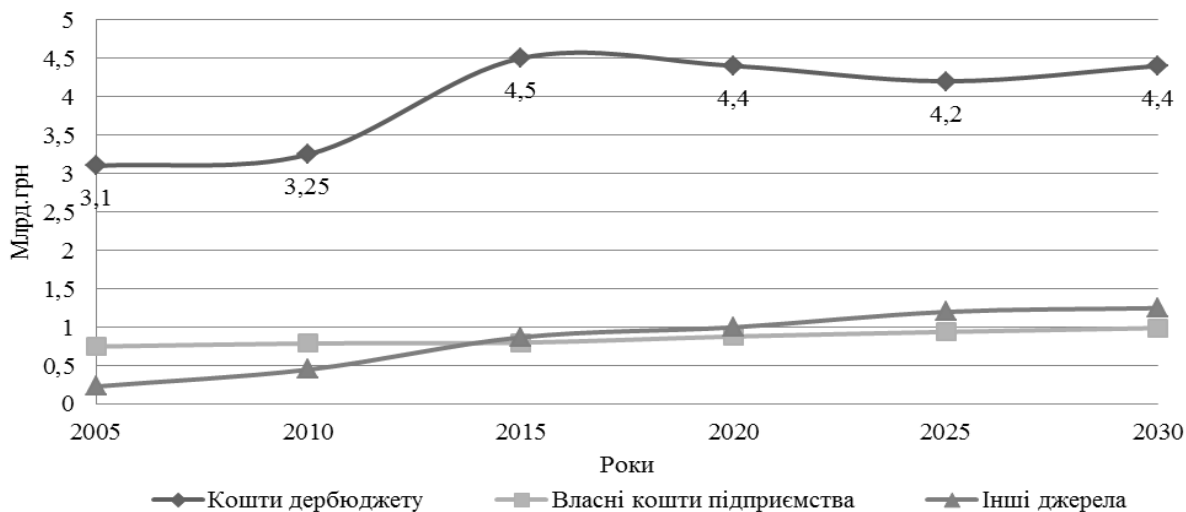

Рис. 2. Джерела фінансування підтримки потужності шахт

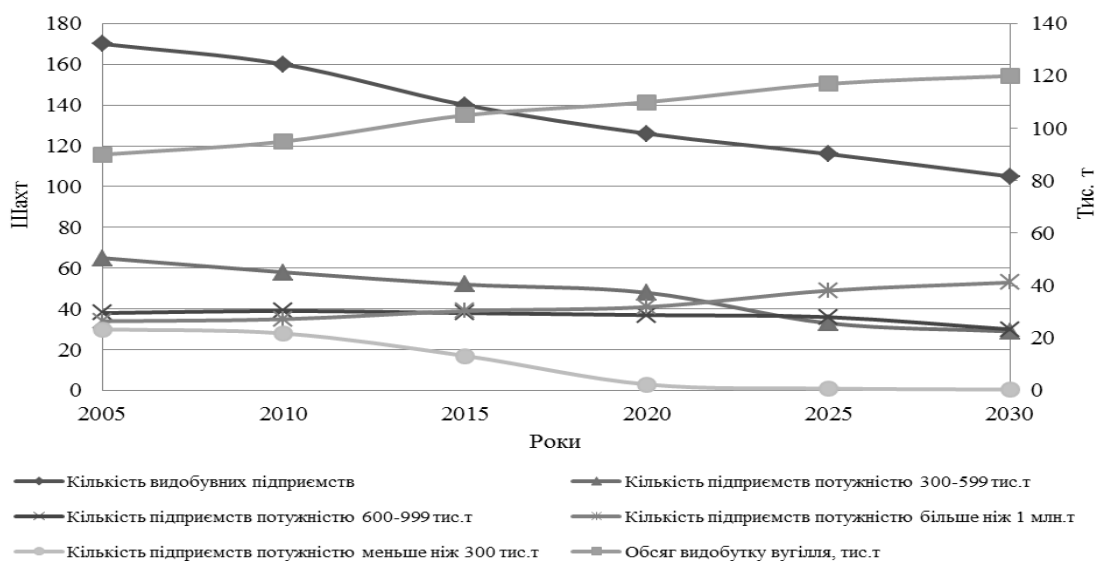

Рис. 3. Структура шахтного фонду галузі

Така ситуація свідчить не лише про формальний характер програм галузевого розвитку. Вона є свідомством того, що державне управління галуззю здійснюється фактично в «ручному режимі». Це стосується і заходів проголошеної реструктуризації вугільної промисловості. Так, вже згадана програма «Українське вугілля», була розрахована на 2001–2010 рр., і визначала курс на прискорення процесу роздержавлення підприємств основного виробництва та передбачала, зокрема: завершення процесу корпоратизації шахт і державної реєстрації емісії акцій відповідних відкритих акціонерних товариств; визначення переліку інвестиційно-привабливих шахт і затвердження для кожної з них плану-графіку проведення приватизації на пільговій основі з урахуванням результатів конкурсів програм їх розвитку [6, с.10–35].

Проте, вже наприкінці 2002 – на початку 2003 р. Міністерство палива та енергетики України за власною ініціативою розпочало реформування галузі на засадах, що докорінним чином відрізнялися від викладених у Програмі «Українське вугілля» [7, с.8–11]. Розпочався новий етап структурних змін, що мав за мету створення державних підприємств із закінченим циклом виробництва вугільної продукції (вертикально інтегрованих компаній). Спроба корпоратизації підприємств галузі через створення державних холдингових компаній (ДХК) з їх наступною приватизацією зазнала невдачі: лише кілька підприємств випустили акції, що так і не були передані до статутних фондів ДХК. Отже, процес роздержавлення вугільного сектора гальмується.

Варто зазначити, що процеси відтворення виробничого потенціалу галузі були порушені ще за радянських часів. Саме тому в сучасних умовах приватизаційні процеси, декларовані державою останніми роками, повинні сприяти залученню інвестиційних ресурсів і забезпеченню їх використання для технологічного оновлення основного капіталу підприємств вугільної промисловості. Це може бути забезпечено як в процесі проведення конкурсів з продажу пакетів акцій і включення як інвестиційних зобов'язань нових власників, так і при інвестиційному використанні державою коштів, що надійшли від приватизації, зокрема на постприватизаційну підтримку стратегічно важливих підприємств з державною формою власності.

Останній аспект є найбільш принциповим положенням при узгодженні приватизаційної та бюджетної політики, що особливо важливо у трансформаційній період, коли загострюються всі соціально-економічні проблеми, вирішення яких вимагає значних державних фінансових ресурсів. Саме тому є необхідним знаходження своєрідного компромісу між фіскальною та стимулюючою функцією держави, що полягає в розподілі коштів від приватизації на інвестиційні та інші цілі. Тому можна відзначити, що співвідношення коштів, отриманих від приватизації та спрямованих на інновації, та їх загального обсягу є своєрідним критерієм ефективності державного забезпечення відтворювального характеру макроекономічних приватизаційних процесів.

Уряд планує продавати українські вугільні шахти за інвестиційні зобов'язання і одну гривню. Експерти вважають, що такий незвичайний спосіб продажу – єдина можливість залучити охочих вкладати в галузь. На цих умовах шахти можуть зацікавити енергетиків, які розраховують, що Україна реалізує стратегію переходу ТЕС з газу на вугілля, а також – металургів. Приватизація вуглевидобувних підприємств, що розпочалась в 2013 році, має проходити за сферою конкурсу на пропозиції інвестицій у розвиток даної шахти, при цьому збиткові шахти будуть продаватись за символічну ціну в 1 грн. Сьогодні понад 80% державних шахт збиткові через високий рівень зносу основних фондів, несприятливі умови залягання вугілля та його низьку якість. До приватизації в 2014 році готуються найбільші за прогнозними запасами вугілля шахти: «Чайкіно» (130 млн. т), ім. Стаханова (130 млн. т) і «Тошківська» (100 млн. т). Наразі дотації вугільній галузі становлять 10–13 млрд. грн. на рік, але в майбутньому бюджетних коштів на дотування державних шахт рано чи пізно не стане, а закрити їх представляється неможливим через прогнозоване виникнення соціальної напруги [3, с.1–68].

Запаси шахт, що добувають енергетичне вугілля, можуть стати привабливими для компаній, що планують взяти участь в приватизації комунальної енергетики, після того як тарифи на тепло і гарячу воду стануть ринковими. У будь-якому випадку очевидно, що в майбутньому ТЕС України будуть переводитися з газу на вугілля, а тарифи на комунальні послуги зростати, тобто вугілля (як і в усьому світі) стане знову затребуваним продуктом [8, с.60–65].

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, аналіз стану державних і приватних вугільних підприємств ще раз показує, що при формуванні ринкової економіки необхідно орієнтуватись на створення у вугільній промисловості конкурентоспроможних господарюючих суб'єктів. Це буде забезпечуватися тільки завдяки проведенню виваженої державної науково-технічної, інноваційної та інвестиційної політики.

Резюмуючи основні дослідження з проблеми державного регулювання розвитку шахтного фонду України, при якому галузь буде розвиватись ефективно та навіть у режимі розширеного відтворення, необхідно додержання низки умов, насамперед:

- нормалізувати цінову конкуренцію з природним газом із забезпеченням співвідношення між цінами кінцевого споживання за 1 т умовного палива газу/вугілля на рівні 1,8/1 (сьогодні 1,4/1);
- забезпечити державну підтримку інвестиційної діяльності в галузі, наприклад, за допомогою надання обґрунтованих гарантій на одержання кредитів, преференцій і створення інституту ефективного держзамовлення на постачання вугілля.

Список використаної літератури

1. Амоша А. И. Системный анализ шахты как объекта инвестирования: монография / А. И. Амоша, М. А. Ильяшов, В. И. Салли // НАН Украины, Институт экономики промышленности. – Донецк, 2002. – 68 с.
2. Салли В. И. Экономические проблемы поддержания мощности малоэффективных угольных шахт Украины / В. И. Салли, Б. Л. Райхель, В. Я. Швец. – Д.: Склад, 2002. – 228 с.
3. Звягильский Е. Л. О необходимости широкой модернизации угольной промышленности Украины: науч. доклад / Е. Л. Звягильский, Ю. С. Залознова // НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2013. – 68 с.
4. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1071-р від 24.07.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-p>.
5. Пивняк Г. Инвестиции в угольную промышленность: реальность и прогнозы / Г. Г. Пивняк, В. И. Салли, А. В. Байсаров // Уголь Украины. – 2003. – № 5. – С. 4–8.
6. Братков Е. Н. Механизм формирования цен в условиях развития рынка угольной продукции в Украине / Е. Н. Братков, Л. Н. Рассуждай, Н. В. Алышева. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. – 40 с.
7. Майдукова С. С. К вопросу инвестиций в угольные шахты / С. С. Майдукова // Економічний вісник Донбасу. – № 1 (19). – 2010. – С. 8–11.
8. Чистяк О. Ю. Формування організаційно-економічного механізму збалансованого управління потоками товарної вугільної продукції / О. Ю. Чистяк // Економіка промисловості. – 2009. – № 5 (48). – С. 60–65.